

Вторинні функції питань: причини появи та розвитку

Любов Кіт

Кафедра прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, УКРАЇНА, E-mail: lyubava2006@ukr.net

The article is devoted to possible explanations of questions developing secondary functions. In pragmalinguistic tradition this feature of questions is viewed as being due to extralinguistic factors. The conclusion is made that questions that are the units of the «irregular» language system under the influence of extralinguistic communication factors acquire secondary functions.

Ключові слова: вторинні функції, транспозиція, асиметрія, непряма комунікація.

Постановка проблеми

У лінгвістичних студіях ХХ століття зародилося два напрями, що взаємодоповнюють та збагачують наше розуміння мови та її функціонування – формалізм та функціоналізм. Незважаючи на усі свої переваги, формалізм описує мовний код (формальну систему мови) [19], не беручи до уваги контекстну семантику кожного, хто передає код зокрема. Проте, мова є й функціональною системою або системою засобів вираження, яка служить певній меті.

Лінгвістичні теорії функціоналістів оперуючи великою кількістю емпіричних даних, зібраних у процесі спостереження за функціонуванням мови в комунікативному просторі соціуму, використовуючи кількісні методи і базуючись на міждисциплінарних зв'язках, виявили вплив функцій і комунікативних цілей на систему мови. Введення поняття функцій спричинило встановлення телеологічного підходу [3], згідно з яким будь-яке мовне явище слід оцінювати з точки зору його функціонування і тої мети, на яку воно направлено [17:8]. Вплив функцій мовних знакових одиниць на систему мови спостерігаємо зокрема на транспозиції мовних форм, асиметрії, поліморфізмі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Розмежовують синтаксичну та семантичну транспозицію [7], а також прагматичну транспозицію [10]. Суть функціональної транспозиції у переході частин мови з однієї в іншу: “Мовний знак повністю зберігає своє семантичне значення і може змінити граматичне значення, прийнявши на себе функцію іншої лексичної категорії (іменника, прикметника, дієслова, прислівника), до якої він не належить [2:131]”. Шарль Баллі ввів у лінгвістичний ужиток низку термінів, що характеризують явище транспозиції: а) транспонентний знак, або знак, який повинен піддатися транспозиції; б) транспонувальний знак (виражає нову категорію, характер, значення транспозиції); в) транспонований – це знак, що утворився в результаті приєднання транспонентного знаку до транспонувального знаку.

В основі синтаксичної транспозиції лежить семантична й функціональна опозиція форм –

представників різних частин мови. В основі поняття ‘семантична транспозиція’ лежить переосмислення семантико-синтаксичних значень окремих граматичних форм [7: 85]. Прагматична транспозиція полягає у використанні речень у невласливих для них функціях [10: 3]. Ш. Баллі вказує на такі два факти, що характеризують усі різновиди транспозиції: 1. “перше транспоноване може послідовно викликати одну або кілька інших (наступних) транспозицій”; 2. “одна і та ж семантика може переходити одночасно в кілька різних категорій [10:3]”.

Дослідження транспозиції речення полягає у виокремленні первинних та вторинних функцій цих речень. І. М. Кобозева [9] вважає, що це розмежування природно можна співвіднести з буквальним та небуквальним змістом висловлення. “Вживання речення у первинній функції – це те ж, що й вживання його у буквальному значенні. Вживання речень у вторинній функції – це вживання речень у значенні, яке збігається з буквальним щодо відображення ситуації (пропозиційний компонент), але відрізняється від нього за ілюктивною функцією (комунікативно-прагматичний компонент) [9:40]”. Р. Смірнова припускає, що дихотомія первинна / вторинна функції пов'язана з вираженням денотативного / конотативного значень [12:20]. Подібно, за визначенням О. С. Ахманової, вторинне значення – це: 1. значення слова або форми, що є похідним; 2. те ж, що й значення побічне, тобто конотація (додаткове значення), що накладається на основне (номінативне). Прийнято розрізняти вторинні значення, що їх мають словоформи, та вторинні функції, що властиві синтаксичним знакам. Первинна функція властива певному синтаксичному знаку як частині мовної синтаксичної системи незалежно від тих чи тих особливостей його конкретного вживання. Тобто, це узувальне функціонування знаку. Вторинна ж функція – це індивідуальне мовленнєве вживання синтаксичного засобу; синтаксична властивість, якої набуває конкретна синтаксична одиниця за певних умов, тобто у поєднанні з певними мовними елементами та в певній ситуації спілкування [1:161; 163; 507].

Оригінальну теорію функціональної транспозиції, висунули Ш. Баллі і А. Сеше, пізніше розвинув С. Карцевський [8]. *Асиметричний дуалізм* виявляється в здатності одного синтаксичного зразка (схеми) оформляти різні смислові структури залежно від лексичного матеріалу та, навпаки, – у можливості для різних синтаксичних структур наповнюватися тим самим лексичним матеріалом і формувати однотипний зміст [8:87]. До прикладу, поряд із конструкціями, зміст яких відповідає їх синтаксичній будові, функціонують асиметричні речення з

нетотожністю плану вираження і плану змісту. Ідея С. О. Карцевського про асиметричний дуалізм мовного знака, відповідно до якої кожна форма прагне набути нових функцій, а кожна функція – втілитися в різні форми, що й забезпечує існування мовної системи в стані нестійкої рівноваги, лягла в основу подальших розвідок дослідників у цьому напрямку. Найглибшої розробки проблема асиметричного в мові здобула зі становленням структурно-семантичного та функціонального напрямів, для яких питання форми і значення, їхнього співвідношення і функції стали основними.

Метою статті є огляд лінгвістичних праць у прагмалінгвістичній традиції, які тлумачать факт наявності в питальному реченні різних функцій (прохання, спонукання, твердження тощо).

Виклад основного матеріалу

Прагматична транспозиція може бути результатом: дії правил \ стратегій ввічливості [4;14]; принципів щирості, мотивованості [5]; порушення умов успішності мовленнєвого акту квеситиву [11]; вживання у певній мовленнєвій ситуації [15]; релевантності [24]; конвенцій вживання [21].

Усі висловлення, в яких “мовець передає слухачеві дещо більше, ніж те, що вони безпосередньо означають”, у теорії мовленнєвих актів названо **непрямими мовленнєвими актами** [11:196]. Отже, непрямі мовленнєві акти в інтерпретації Дж. Р. Серля – це ті, що репрезентують семантичний феномен неекспліцитності. За допомогою певного набору логічних висновків адресат визначає ілокутивну силу висловлення. Крім того, “непрямі мовленнєві акти часто містять синтаксичні (або хоча б дистрибутивні) віддзеркалення, не лише їхнього формального синтаксичного типу (...), але й їхньої непрямі, фактичної ілокутивної сили [20: 265]”.

Функція непрямого мовленнєвого акту, згідно з підходом Джері Морган, є традиційно сталою і не потребує логічних висновків. Дослідниця стверджує, що серед непрямих мовленнєвих актів є два види конвенцій: мовні конвенції і конвенції вживання. Питальне висловлення, що виражає прохання непрямо, не завжди є ідіоматичним згідно з мовними конвенціями, але завжди конвенційно вживане у ритуалізованій ситуації мовлення [21: 261]. Про конверсійні ідіоми згадує і Ч. Фернандо [16] тощо.

Неоднозначність деяких типів питань зумовлена не наявністю в них різних логічних структур, а тим, що ці речення можуть вживатися в різних контекстах. У деяких контекстах адресант виражає “нормальне” значення питання, тоді як в інших контекстах дія постулатів мовленнєвого спілкування (щирості і вмотивованості) спричиняє вираження іншого значення [5:286].

Вторинні функції, яких питання набули в результаті їхнього вживання в певних умовах спілкування, вплинули на форму таких питань. Окремі питальні речення почали традиційно, узуально вживати для вираження значень, які їм не властиві.

Традиційний контекст вживання непрямих висловлень дає змогу швидше їх розпізнати і зрозуміти. Значення будь-якого висловлення полягає у релевантності, яка впливає з контексту. Висловлення є оптимально релевантним тільки тоді, коли адресат не потребує надмірних зусиль, щоб отримати контекстні ефекти. Цей принцип дає право адресатові очікувати, що він отримає адекватний контекстний ефект за мінімальних зусиль на осмислення, що залежить від доступу до контексту і можливості ним скористатися. Отож, що більший і менш доступний контекст, то більші зусилля. Висловлення різними способами може репрезентувати і, відповідно, може бути по-різному релевантним. Коли адресант ставить питання, він створює очікування щодо релевантності відповіді. У питаннях, що не спрямовані на пошук інформації, адресант не розглядає відповідь на своє питання як релевантну для себе, а лише як релевантну, як вважає адресант, для адресата [13:125].

Р. Конрад [15] висловлює припущення, що інтерпретація речень як таких, що виражають непрямі значення, залежить від мовленнєвої ситуації. У термінах теорії мовленнєвих актів основною функцією питального речення є вираження питання або здійснення еротетивного мовленнєвого акту. Питальне речення вживають відповідно до його функції, якщо його застосовують у ситуації питання. Якщо ж мовленнєва ситуація, в якій вжито питальне речення, є ситуацією прохання, тобто умови успішності для питальної ситуації виконано не повністю, то відбувається осмислення речення в якості непрямого питання. Неінтерпретативна інтерпретація речення виникає тому, що питальне речення вжито не відповідно до його основної функції [15:355].

Існує думка, що вживання питань для вираження непрямих мовленнєвих актів спричинено дією стратегій ввічливості [4; 14]. Конвенціоналізовані питальні форми використовують з метою збереження позитивного “обличчя” адресанта або адресата та мінімізації загрози втратити позитивне обличчя у здійсненні актів, що загрожують цьому [14: 66-70].

Висновок

Вслід за В. В. Деметсьевим [7] вважаємо, що теоретичною основою існування питань із вторинною функцією, а також таких мовленнєвих фактів як евфемізми, іронічні висловлення, різновид знакового спілкування, відомий як “гра”, є асиметрія як властивість мови, яка впливає з її приналежності до систем семантичного типу. Іншими словами, неузгодженість позначеного (сигніфікат) і позначення (денотат) або асиметрія є теоретичною основою існування непрямі комунікації [7:19].

Наслідком асиметрії мови є те, що мова є градуальною. Шкали, на яких мовні одиниці виражають значення “меншою мірою”, ніж ядерні одиниці, є одним із найочевидніших “непрямих коренів” у мові [7:19]. Протиставлення прямих і

непрямих одиниць визначається положенням на шкалі: прямими є одиниці, які найбільшою мірою виражають певну змістову категорію, непрямыми є одиниці, що виражають її найменшою мірою. Іншими словами, “одиниця X непрямо виражає значення Y” з погляду асиметрії мови може означати: “X частково, незначною мірою виражає Y” [7: 22].

Градуальності піддаються практично всі мовні значення і категорії через особливості мови як надскладної незакритої системи. Тому можна стверджувати, що мова дає можливість виражати значення різного ступеня точності [18]. Різні значення можуть бути включені у структуру висловлення (прямі й непрямі компоненти власне значення та конотативні, контекстні і асоціативні фрагменти), що породжує множинність способів інтерпретації.

Підсумовуючи зазначимо також, вторинні функції питальних висловлень як наслідок асиметрії мови є важливим фактом непрямої комунікації. Питання із вторинною функцією, з одного боку, є формально аномальними в мові, з іншого ж боку, комунікативно правильними висловленнями. У комунікації, якій властиві особливі правила, принципи та стратегії, питання проявляють особливу мобільність і взаємодіють з групами значень, що традиційно пов'язані з іншими комунікативними типами, з метою реалізації принципів, правил та стратегій спілкування. Вони виражають вторинну функцію “меншою мірою” ніж ядерні одиниці, що узуально вживані з цією ж функцією. Висловленням із вторинною функцією властиві зміни структурного, лексичного і фонетичного характеру, але ці зміни не змінюють його статусу в парадигмі комунікативних типів висловлень, тобто питальність завжди зберігається. Співвідношення первинної і вторинної функції різноманітне щодо часового відрізка функціонування. Інколи вторинна функція питання є okazionalnoю, а інколи переходить на фразеологічний рівень і зафіксується у словниках [22; 23].

Перспективним вважаємо дослідження питань у різних комунікативних ситуаціях, щоб виявити їхній функціональний зв'язок із вторинними функціями.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. [Изд. 5-е] / О. С. Ахманова. – М. : Книжный дом “ЛИБРИКОМ”, 2010. – 576с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка; пер. с франц. / Шарль Балли. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
3. Березин Ф. М. История лингвистических учений / Ф. М. Березин. – М. : Высшая школа, 1975. – 304 с.
4. Белаева Е. И. Принцип вежливости в речевом общении (способы оформления декларативных высказываний в английской разговорной речи / Е. И. Белаева // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 2. – С. 12–16.
5. Гордон Д. Постулаты речевого общения / Д. Гордон, Дж. Лакофф // Новое в зарубежной

- лингвистике: [сб. науч. тр.] – М. : Прогрес, 1985. – Вып. 16. – С. 276–302.
6. Гуиванюк Н. В. Функціональна транспозиція в синтаксисі / Ніна Васи́лівна Гуиванюк // Лінгвістичні студії : [збірник наукових праць] / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : Дон НУ, 2001. – Вип. 7. – С. 85–91.
7. Дементьев В. В. Непрямая коммуникация / В. В. Дементьев. – М. : Гнозис, 2006. – 376 с.
8. Карцевский С. О. Об ассиметрическом дуализме лингвистического знака / С. О. Карцевский // История языкознания XIX–XX вв. в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – Часть 2. – М. : Просвещение, 1965. – С. 85–90.
9. Кобозева И. М. О первичных и вторичных функциях вопросительных предложений / И. М. Кобозева // Текст в речевой деятельности (перевод и лингвистический анализ): [сб. науч. тр.]. – М., 1988. – С. 39 – 46.
10. Мирсеитова С. С. Транспозиция вопросительных предложений в современном английском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / С. С. Мирсеитова. – М., 1991. – 22 с.
11. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике: [Сб. Науч. Тр.]. – М. : “Прогрес”, 1986. – Вып. 17. – С. 195–222 .
12. Смирнова Р. Ф. Вопросительное предложение в вопросо-ответном комплексе (на мат. франц. яз. 17 – 20 веков): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.05 “Романские языки” / Р. Ф. Смирнова. – Ленинград, 1978. – 22 с.
13. Blakemore D. Understanding utterances: an introduction to pragmatics / D. Blakemore. – Oxford UK & Cambridge USA : Blackwell, 1992. – 191p.
14. Brown P. Universals in language usage: Politeness phenomena / P. Brown, S. Levinson; ed. by E. N. Goody // Questions and Politeness: strategies in social interaction. – Cambridge : Camb. Univ. Press, 1978. – P. 59–290.
15. Conrad R. Fragesätze als indirekte Sprechakte / R. Conrad // Studia grammatica XXII. – Berlin: Akademie-Verlag, 1983. – S. 343–367 .
16. Fernando Ch. Idioms and idiomaticity/ Ch. Fernando. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – 265p.
17. Halliday M. A. K. Explorations in the functions of language. – London: Edward Arnold, 1973. – 140p.
18. Givon T. English Grammar: a functional-based introduction. P.I./ T. Givon. – Amsterdam / Philadelphia : J. Benjamins publishing company, 1993. – 318 p.
19. Harris S. Z. Structural Linguistics / S. Z. Harris. – Chicago & London : Phoenix Books. The University of Chicago Press, 1951. – 384p.
20. Levinson S. C. Pragmatics: Cambridge Textbooks in Linguistics / S. C. Levinson. – Cambridge, New York, New Rochell Melbourne, Sydney : Cambridge University Press, 1983. – 420 p.
21. Morgan J. L. Two types of convention in indirect speech acts / J. L. Morgan // Syntax and Semantics:

- Pragmatics / [ed. by Cole P.]. – New York : Academic Press, 1978. – Vol.9. – P. 261–280.
- 22.NTC's English idioms dictionary/ [ed. by R.A. Spears, B. Kirkpatrick]. – NTC Pub. Group, 1998. – 470 p.
- 23.NTC's Dictionary of American slang and colloquial Expressions [IIIed] / [ed. by R.A. Spears]. – NTC Pub.Group, 2000. – 560p.
- 24.Wilson D. Mood and the Analysis of Non-declarative Sentences/ Wilson D., Sperber D. ; ed. by Kasher A. //Pragmatics: critical concepts. – London, New York: Routledge. – 1998. – Vol.II. – P.268-289.